

WPŁYW DZIECIŃSTWA NA PÓŹNIEJSZE ŻYCIE CZŁOWIEKA

Rodzina jest pierwszym i przez długie lata najważniejszym środowiskiem, w którym wzrasta człowiek. Jej znaczenie dla rozwoju jednostki było niejednokrotnie przedmiotem badań i analiz naukowców. Z bogatej literatury psychologicznej dotyczącej wpływu dzieciństwa na późniejsze zachowanie człowieka wybrano badania najbardziej znaczące.

Pierwsze badania w tym zakresie pochodzą z lat 1925 – 27. Były to prace M. Taegie i J. Anderson (cyt. za U. Hentschel, U. Hickel, 1984), którzy doszli do przekonania, że wszelkie wypaczenia w zachowaniu się dzieci można przypisać wpływom stosunków domowych we wczesnym ich dzieciństwie.

Przeprowadzone badania często dotyczyły skutków niewłaściwych postaw rodzicielskich. W 1938 r. P. Symonds przeprowadził badania dotyczące skutków rodzicielskiej dominacji. Jako wskaźniki zachowania dominującego przyjął: ścisły nadzór i ograniczanie dziecka, narzucanie mu wartości przyjmowanych przez osoby dorosłe oraz stawianie mu wysokich wymagań. Wyniki jego badań wskazują, że dominacja rodziców stała się przyczyną uległości, nieśmiałości i dużej wrażliwości dzieci.

Na podstawie wyników badań P. Osterrieth (1957) stwierdza, że skutkiem odrzucającej uczuciowo postawy matki, jak też i nadmiernej jej opiekuńczości staje się egocentryzm dziecka, uciekanie w świat marzeń, brak inicjatywy, poczucie mniejszej wartości, postawa zależności, a także brak zainteresowania własną przyszłością.

D. Levy (1943) badał matki nadmiernie opiekuńcze, utrzymujące zbyt silny i ciągły kontakt z dzieckiem, które wymagały od dzieci ślepego posłuszeństwa i wychowywały je w całkowitej zależności. U tych dzieci rozwinęły się cechy submisyjne – posłuszeństwo, uległość, zależność od innych, a także tendencje do wycofywania się z sytuacji trudnych. Na podstawie licznych obserwacji (np. Bolwby 1960; Spitz 1945) stwierdzono, że brak opieki matki, brak emocjonalnego, trwałego zaangażowania, prowadzi do zaburzeń psychoemocjonalnych, niedorozwoju uczuciowego dziecka.

Z badań A. Lewickiego (1957) wynika, że największe trudności wychowawcze wystąpiły u dzieci pochodzących z rodzin nieprzychylnych dziecku, wrogich, nie akceptujących, karzących surowo, oraz z rodzin obojętnych, nie interesujących się dzieckiem, bez żadnych oczekiwań w stosunku do niego. Dzieci ignorowane, z którymi rodzice unikali kontaktów, charakteryzuje niezdolność do trwałych więzi uczuciowych, brak wytrwałości, zmienność planów (M. Ziemska 1967). Zbyt surowe wychowywanie prowadzi do bierności społecznej, nadmiernej uległości, a także kształtuje zabarwione wrogością postawy (K. Pospieszyl 1973), oraz może stać się przyczyną niedostosowania społecznego (C. Czapów 1968).

I. Markiewicz-Borzym (1963) stwierdza, że niewłaściwy stosunek rodziców do dziecka – stałe podkreślanie jego wad i niedociągnięć, obojętność lub tłumienie samo-

dzielności stają się przyczyną nieśmiałości w wieku późniejszym. D. Borecka-Biernat (1991) przeprowadziła badania 356 dzieci. Stwierdziła, że stałe niezaspokajanie przez rodziców potrzeb miłości, uznania, współdziałania i łączności, bezpieczeństwa i łączności z dziećmi wywołuje u nich brak ufności, izolowanie się z życia zespołowego, wycofywanie się z kontaktów społecznych, a także obniżoną zdolność działania. J. Ranschburg (1980) stwierdza, że atmosfera ograniczająca dziecko, zarówno zimna (kary, nieprzyjemne uczucia) jak ciepła (zbyt dużo przepisów, zbyt częste pochwały), staje się przyczyną zaburzeń w późniejszym funkcjonowaniu społecznym człowieka.

Badania dotyczyły także stosowania kar. Karzące zachowanie się rodziców, krytyczne uwagi, zniecierpliwienia obniżają aktywność własną dziecka. Zachowania nacechowane nadmiernym karaniem prowadzą do antyspołecznych i agresywnych zachowań u dzieci (A. Bandura, R. H. Walters 1968). Rutter (1979) przeprowadzał badania porównawcze rodziców znęcających się nad dziećmi i rodziców z grup kontrolnych – ci pierwsi w dzieciństwie byli znacznie częściej źle traktowani, odrzucani, stosowano wobec nich silne kary fizyczne.

Zdaniem A. Guryckiej (1970) niekorzystna sytuacja rodzinna, stosowanie surowych i częstych kar, obciążenie dziecka zbyt ciężkimi obowiązkami, lub też odciążenie z wszelkich prac domowych stają się przyczyną bierności społecznej w późniejszym wieku.

Przeprowadzono także badania skutków separacji od rodziców. D. Beres i S. J. Obers (1950) badali młodych ludzi, którzy w wieku niemowlęcym zostali odseparowani od rodziców i średnio przez trzy lata przebywali w instytucji wychowawczej. Połowa badanych pod koniec okresu dorastania wykazała dobre przystosowanie, funkcjonując bez zaburzeń w rodzinie, wśród przyjaciół, w szkole; u 50% badanych wystąpiły zaburzenia.

H. Lewis (1954) analizowała osobowość i zachowanie się dzieci w 2, 5 – 3, 5 roku po rozłące z rodzicami i po znalezieniu się w instytucji wychowawczej: na 100 badanych w 3 przypadkach wystąpiły poważne zaburzenia osobowości, w 22 – pewne trudności w kontaktach interpersonalnych, a w 36 – umiarkowane symptomy neurotyczne, albo zachowania o charakterze przestępczym. Pozostałe dzieci nie wykazały żadnych zaburzeń.

W 1957 r. H. Olechnowicz opisała skutki choroby sieroczej. W zakresie rozwoju emocjonalnego i dojrzałości społecznej wystąpiła u nich apatia lub rozdrażnienie, płaczliwość, dominowały także prymitywne reakcje emocjonalne, przy braku zaczątkowych nawet form uczuć społecznych. W grupie niemowląt młodszych stwierdzono brak aktywności ruchowej, apatię, brak ożywienia w kontakcie z dorosłymi. Niemowlęta starsze (6 – 8 miesięcy) nie siadały, niektóre nawet nie utrzymywały główki, wykonywały stereotypowe ruchy całego ciała. Ich reakcje mimiczne były zbliżone do reakcji dzieci upośledzonych.

M. Jacuńska - Iwińska (1963) wykazała, że niemowlęta z domu małego dziecka przejawiają w stosunku do rówieśników wychowywanych w rodzinie niższy poziom aktywności oraz zaburzony przebieg jej rozwoju. U niemowląt przebywających w domu małego dziecka dominuje aktywność nie ukierunkowana, przyjmująca niejednokrotnie formę różnych stereotypii ruchowych, zaś u wychowywanych w rodzinie – aktywność ukierunkowana na określone osoby lub przedmioty, przejawiająca się w zamierzonych działaniach, występujących w toku nawiązywania różnych kontaktów społecznych.

L. J. Yarrow (1961) opisuje konsekwencje całkowitej deprywacji rodzicielskiej – dzieci wychowywane w instytucjach charakteryzuje brak inicjatywy, wycofywanie się i głód uczuć. Stanisława Lisówna (1965) obserwowała dzieci po zerwaniu kontaktu z matką. Reakcja rozpacz, która była wynikiem zerwania więzi uczuciowej, przejawiała się w zatrzymaniu rozwoju dziecka na poziomie, które osiągnęło przed separacją. Im dłuższy był okres rozpacz, tym większe występowało prawdopodobieństwo cofania się

dzieci w rozwoju. Umiejętności te wracały po odzyskaniu równowagi psychicznej, zaś stany długotrwałego przygnębienia przypominające depresję, występowały po reakcji rozpaczy u dzieci, które nie mogły, ze względu na warunki środowiskowe, odzyskać równowagi psychicznej. Stan ten ulegał poprawie dopiero wówczas, gdy dziecko nawiązywało kontakt z otoczeniem i gdy następowała zmiana samopoczucia przez utrwalenie więzi uczuciowej.

Kandushin (1967) prowadził badania dzieci 3 – 6-letnich przebywających w zakładzie wychowawczym w wyniku odebrania praw rodzicielskich ich rodzicom. U 31% tych dzieci matki były ciepłe i akceptujące. Dzieci te zostały zaadoptowane w wieku 7 lat. Powtórne badania dzieci w wieku 14 lat i ich rodziców adopcyjnych wykazały, że ok. 80% rodziców było zadowolonych ze stosunków z dziećmi. Kandushin stawia hipotezę, że odwracalność skutków deprywacji jest uwarunkowana czynnikami biologicznymi, społecznymi i psychologicznymi.

M. Chłopkiewicz (1972) przeprowadzając analizę przyczyn wycofywania się dzieci z kontaktów rówieśniczych stwierdza, że dzieci te przeżyły groźbę utraty czy wręcz zerwanie więzi z rodzicami, odrzucenie uczuciowe, albo też spotykały się z częstą krytyką lub ośmieszaniem.

H. Nijhawan (1972) sądzi, że rozłąka lub niesatysfakcjonujące kontakty z matką stają się przyczyną rozwoju lęklivosti u dzieci.

Analizowano również problematykę skutków rozbicia rodziny. C. Mamut (1944) stwierdził, że 66% dzieci wykazujących zaburzenia pochodzi z rodzin rozbitych. Z badań M. Porota (1971) wynika, że rozbicie rodziny u 50% dzieci wywołuje zaburzenia.

Zainteresowania psychologów dotyczyły także korelacji pomiędzy postawami rodziców, a późniejszymi postawami ich dzieci w wieku dorosłym.

Bronson, Katten i Livson (1959) uzyskiwali przy pomocy różnych technik informacje o zachowaniu obojga rodziców oraz o zachowaniach ich własnych rodziców. Stwierdzono istnienie zależności dotyczącej sfery kontroli (dla matek) i sfery uczucia (dla ojców).

Feldman, Nash, Aschenbrenner (1983) na podstawie wyników badań stwierdzili, że znając stosunki łączące ojca rodziny z jego własną matką można przewidywać stopień zaangażowania ojca w uczuciowe i zabawowe interakcje z własnym dzieckiem.

Szczególne znaczenie w określaniu trwałości zaburzeń miały badania podłużne.

Kagan i Klein (1973) opisali swoje obserwacje rozwoju dzieci w Gwatemali – otóż dzieci w wieku poniemowłęcym były smutne, apatyczne, rzadko się uśmiechały, rozwój psychomotoryczny był opóźniony. Dzieci wychowywały się same, w ciemnych chatach, bez kontaktów z ludźmi. Natomiast 11-latkę były wesołe, żywe, radosne. Gdy dzieci zaczynają chodzić, opuszczają chatę i wkraczają w świat zewnętrzny – opisane zaburzenia mijają u nich bez śladu.

L. N. Robins (1974) przeprowadził badania podłużne dzieci zgłoszonych do kliniki z powodu ważnych zaburzeń antyspołecznych. W wieku dorosłym w 37% wykazali oni osobowość socjopatyczną.

Z badań przeprowadzonych przez Tizard (1977) wynika, że dzieci 2-letnie wychowywane w instytucjach wychowawczych były bardziej przylepne niż ich rówieśnicy wychowywani w domach rodzinnych. W wieku 4 lat dzieci wykazywały wzmożone pragnienie uwagi. W wieku 8 lat część z nich została zaadoptowana. Dzieci te były nieposłuszne i nie lubiane, podobnie jak pozostała część dzieci zakładowych. U dzieci tych rozwinęło się przywiązanie, ale społeczne funkcjonowanie pozostało zaburzone.

Kohlberg, Ricks i Snarey (1984) postawili pytanie: czy symptomy zaburzeń obserwowane w dzieciństwie pozwalają przewidywać występowanie takich zaburzeń także

w wieku dorosłym? Autorzy dowodzą, że istnienie w dzieciństwie takich zaburzeń emocjonalnych (bez zachowań antyspołecznych), jak: lęki, niepokój, apatia, niestałość emocjonalna nie wiąże się z istnieniem zaburzeń w wieku dorosłym. Zależności te istnieją pod względem funkcjonowania społecznego.

Ciekawe badania odnośnie do wpływu rodziny na rozwój dzieci prowadziła L. Mołojec-Wojciechowska (1971). W trakcie badań wyróżniła ona cztery rodzaje środowisk wychowawczych:

- środowisko rodzinne wychowujące dziecko w sposób planowy, celowy, systematyczny (określone mianem dobrej rodziny),
- środowisko rodzinne z przewagą okolicznościowego i przypadkowego wpływu wychowawczego (rodzina zaniedbująca),
- dom dziecka z przewagą planowego, celowego i systematycznego wychowania (dobry dom dziecka),
- dom dziecka nie zapewniający należytej opieki wychowawczej (zaniedbujący dom dziecka).

Badania wykazały, że najwyższy poziom rozwoju osiągnęły dzieci z dobrej rodziny, najniższy zaś z takiego domu dziecka, w którym nie miały one odpowiedniej opieki (zaniedbujący dom dziecka). Dzieci wychowane w środowisku rodzinnym łatwiej przystosowują się do oczekujących je zadań niż wychowankowie domu dziecka, którzy mają trudności w nawiązywaniu kontaktów społecznych z rówieśnikami.

J. Rembowski (1972) analizował postawy wychowawcze matek w zależności od liczby posiadanych dzieci. W świetle jego badań najbardziej prawidłowy kontakt z dziećmi wykazały matki z trojgiem dzieci, mniej prawidłowy z dwojgiem lub dzieckiem jednym.

Opinie poszczególnych autorów na temat wpływu środowiska rodzinnego na powstawanie zaburzeń w rozwoju dziecka nie są zgodne. Jedni autorzy większe znaczenie patogenne przypisują nieprawidłowym postawom matek, inni natomiast szczególnie eksponują niewłaściwe postawy ojca.

H. Spionek (1985, s. 69) analizując wyniki wielu badań stwierdza, że zaburzenia w rozwoju dziecka są uzależnione szczególnie od nieprawidłowej struktury rodzinnej i jej wewnętrznej atmosfery, a także od niekorzystnych układów właściwości obojga rodziców, przy czym szczególnie patogenicznie działają następujące układy:

1. despotyczna, agresywna matka i uległy, podporządkowany jej ojciec, lub też ojciec psychicznie nieobecny i nie interesujący się sprawami dziecka;
2. lękowo nastawiona perfekcjonistyczna matka – surowy rygorystyczny ojciec;
3. nadmiernie uczuciowo związana z dzieckiem i nadmiernie opiekuńcza matka – ojciec chłodny uczuciowo, lub też groźny i agresywny.

Najwięcej miejsca w badaniach poświęcono systemowi wzajemnych powiązań między matką i dzieckiem. Matka spełnia podstawowe zadanie w rozwoju uczuciowym dziecka. Wpływ braku matki na dziecko jest bardzo widoczny wówczas, gdy następuje rozłąka z nią. Wyniki badań w tym zakresie wykazują, że brak matki w pierwszych latach życia wpływa na obniżenie się rozwoju psychicznego dziecka, zaburza jego sferę uczuciową. Dziecku potrzebne jest matczyne ciepło, im bardziej dziecko jest bezradne, tym więcej tego ciepła potrzebuje. Matka jest najważniejszą osobą dla każdego dziecka, zwłaszcza w najmłodszych latach jego życia.

Nie tylko między matką i dzieckiem, ale także między ojcem i dzieckiem wytwarzają się związki zależności, niezależności i współzależności. Przeprowadzono badania dotyczące wpływu braku ojca na rozwój dziecka. Wyniki badań wskazują, że u dzieci wychowywanych bez ojca występuje wysokie poczucie niepokoju i niepewności w kontaktach międzyludzkich (H. B. Biller 1971), niedostateczne przyswojenie roli związanej

z pięcią (E. M. Hetherington 1972), poczucie zewnętrznej kontroli (T. S. Parish 1982, W. W. Lancaster, B. O. Richmond 1983), a także przystosowania do życia w małżeństwie (I. R. Hilgard, M. F. Neuman, F. Fisk 1960; G. Jacobson, R. G. Ryder 1969). Brak ojca wpływa także na pojawienie się u dziecka nieadekwatnej samooceny (M. Resenberg 1965), niskiego poziomu interioryzacji norm moralnych (I. M. Daum, W. Bieliarskas 1983), mniejszego poczucia winy przy naruszaniu norm moralnych (M. L. Hoffman 1971).

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że wpływ doświadczeń z okresu dzieciństwa na dziecko, obecność lub brak rodziców, ich sposób postępowania, a szczególnie ich stosunek emocjonalny, a przede wszystkim jakość uczuć i sposób ich okazywania - tkwią bardzo głęboko w psychice człowieka.

Maria Rys

SUMMARY

THE INFLUENCE OF CHILDHOOD ON A PERSON'S ADULT LIFE

The first significant works on this subject come from the 1920s. It was then that Taegie and Anderson came to conclusion, that deviations in the behaviour of adults can be traced back to family relationships in their childhood. Research focused on the results of wrong parental attitudes (Symonds) and lack of maternal care (Bolwby, Spitz). The biggest problems were found to be posed by children coming from child - unfriendly families, hostile, non-accepting and inflicting severe-punishments, or from ones indifferent to the child (Lewicki). These children show lack of capacity for permanent emotionalities, no perseverance, changeability of plans. They may also turn out to be social misfits (Ziemska).

Observations were made on effects of child's isolations from his interrelations between mother and child, as well as the influence of the absence of the father on child's development.

The results of the research show that childhood experiences, the presence or absence of the parents, their behaviour, and especially their emotional attitudes, the quality of their feelings and the way they revealed them, exert a significant influence on an adult's psyche.

Maria Rys

BIBLIOGRAFIĄ

BALDWIN A. L. , KAHLHORN J. , BRESSE F. H. , Paterns of Parent Behaviour, Psychological Monographs 58(1945)3, 6-75; BANDURA A. , WALTERS R. H. , Agresja w okresie dorastania, Warszawa 1968; BERES D. , OBERS S. J. , The Effects of Extreme Deprivation in Infancy and Psychic Structure in Adolescence, Psychoanalytic Study of the Child 5(1950)121-140; BILLER H. B. , The Mother-child Relationship and the Father-absent Boys Personality Development, Merrill - Palnier Quarterly 17(1971)227-241; BORECKA-BIERNAT D. , Styl wychowania w rodzinie, a nieśmiałość publiczna w średnim wieku szkolnym, Problemy Rodziny 30(1991)1, 21-30; BOWLBY J. , Mother - child Separation, w: SODDY K. , (ed.), Mental Health and Infant Development. Basic Book, London 1955, 117-122; BRONSON W. , KATTEN E. , LIVSON N. , Patterns of Authority and Effectation in Two Generations, Journal of Anormaland Social Psychology 2(1959)143-152; CHŁOPKIEWICZ M. , Zaburzenia nerwicowe u uczniów szkół podstawowych, Nowa Szkoła 4 {1972}22-24; CZAPÓW C. , Rodzina a wychowanie, Warszawa 1968; DAUM J. M. , BIELIAVSKAS V. , Father Absence and Moral Development of Male Delin-

quents, *Psychological Reports* 1(1983)223-228; FELDMAN S. S. , NASH S. Ch. , ASCHEN-BRENNER B. G. , Antecedents of Fathering, *Child Development* 54(1983)1628-1636; GURYCKA A. , Dziecko bierne społecznie, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970; HENTSCHEL U. , HICKEL U. , Eine Untersuchung mit Sozialpsychologischer und Diagnostischer Fragestellung zu Selbstbild, Interpersoneller Wahrnehmung und Kommunikation in der Familie, w: HENTSCHEL U. , WIGAND A. , (Hrsg.), *Personalitätsmerkmale und Familienstruktur*, Weixler, München - Frankfurt a. Main 1984, 71-122; HETHERINGTON E. M. , Effects of Father Absence on Personality Development in Adolescent Daughters, *Developmental Psychology* 7(1972)313-326; HILGARD J. R. , NEUMAN M. F. , FISK F. , Strength of Adult Ego Following Bereavement, *American Journal of Orthopsychiatry* 30(1960)788-798; HOFFMAN M. L. , Father Absence and Conscience Development, *Developmental Psychology* 4(1971)400-406; JACOBSON G. , RYDER R. G. , Parental Loss and Some Characteristics of the Early Marriage Relationships, *American Journal of Orthopsychiatry* 34(1969)315-333; JACUŃSKA - IWIŃSKA M. , Ukierunkowanie aktywności jako wskaźnik aktualnego oraz dalszego rozwoju dziecka, *Psychologia Wychowawcza* 1(1963)101-110; KAGAN J. , KLEIN R. , Cross-cultural Perspectives on Early Development, *American Psychologist* 11(1973)947-961; KANDUSHIN A. , Reversibility of Trauma. A Follow-up Study of Children Adopted When Older, *Social Work* 4(1967)22-33; KOHLBERG L. , RICKS D. , SNAREY J. , Childhood Development as a Predictor of Adaptation in Adulthood, *Genetic Psychology Monographs* 10(1984)91-172; LANCASTER W. W. , RICHMOND B. O. , Perceived Locus of Control as a Function of Father Absence, Age, and Geographic Location, *Journal of Genetic Psychology* 1(1983)51-56; LEWICKI A. , *Jak powstają trudności wychowawcze*, Warszawa 1957; LEWIS H. , *Deprived Children*, Oxford University Press, Toronto 1954; LEVY D. , *Maternal Over Protection*, New York 1943; LISÓWNA S. , Proces pionizacji jako jeden ze wskaźników oceny stanu psychosomatycznego małego dziecka, w: *Higiena psychiczna i nerwe dziecięce*, Wrocław 1965; MAMUT C. , *La dissociation familiale et les troubles du caractère chez l'enfant*, PUF, Paris 1944; MARKIEWICZ - BORZYM J. , O nieśmiałości, *Rodzina i szkoła* 5(1963)4-6; MOŁOJEC - WOJCIECHOWSKA L. , Rozwój umysłowy i społeczny dzieci z różnych środowisk wychowawczych w pierwszym roku nauki szkolnej, *Psychologia Wychowawcza* 5(1971); OLECHNOWICZ H. , Choroba szpitalna (hospitalizm) u małego dziecka wychowanego poza rodziną, *Pediatrics Polska* 7(1957)837-849; OSTERRIETH P. , *L'enfant et la famille*, Les Editions du Scarable, Paris 1957; PARISH T. S. , Locus of Control as a Function of Father Loss and a Presence Stepfathers, *Journal of Genetic Psychology* 2(1982)321-332; POROT M. , *L'enfant et les relations familiales*, Presses Universitaires de France, Paris 1971; POSPIESZYL K. , *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, Warszawa 1973; REMBOWSKI J. , *Więzi uczuciowe w rodzinie*, Warszawa 1972; RUTTER M. , Maternal Deprivation 1972-1978, *New Findings, New Concepts, New Approaches Child Development* 50(1979)283-305; SPIONEK H. , Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne, Warszawa 1985; SPITZ R. A. , *Hospitalism: An Inquiry into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood, Psychoanalytical Study of the Childhood* 1(1945); SYMONS P. , *A Study of Parental Acceptance and Rejection*, *The American Journal of Orthopsychiatry* 4(1938); TIZARD B. , *Adoption: A Second Chance*, Open Books, London 1977; YARROW L. J. , Maternal Deprivation. Toward an Empirical and Conceptual Re-evaluation, *Psychological Bulletin* 6(1961)459-490; ZIEMSKA M. , *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1967.